

Чолғу ижрочилиги: халқ чолғулари
2-курс магистри Кубаев Дилшод Илёс ўғли

МАҚОМЛАР ВОСИТАСИДА ТАЛАБА-ЁШЛАРНИНГ МУСИҚИЙ ТАФАККУРИ ВА ИДРОКИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Annotatsiya: Ушбу мақола ўзбек мумтоз мусиқа-мақомларини ўрганиш орқали ўқувчиларни мусиқий тафаккур ва идрок етишни тарбиялаш муаммосига бағишланган.

Annotation: This article is devoted to the problem of educating students in musical thinking and perception through the study of Uzbek classical music-makoms.

Аннотация: Данная статья посвящена проблеме воспитания у студентов музыкального мышления и восприятия путём изучения узбекской классической музыки-макомов.

Бугунги кунда ёшларга насофат тарбияси бериш орқали уларни баркамол авлод этиб тарбиялаш вазифаси муҳим аҳамият касб этаётир. Бу борада миллий кадриятларимизга кенг мурожаат этиш, аждодларимиздан этиб келган бебаҳо маданий мерос, мақомлар асосида тарбиявий жараёни такомиллаштириш устувор хусусиятга эга.

Мақомлар миллий мерос намунаси сифатида узок асрлардан бери халқимиз қалби ва онгига ижобий таъсир этиб, ёшларни юксак маънавиятли этиб тарбиялашда алоҳида ўринга эга. Ҳозирги шароитда ёшларнинг тезкор замон талабларига адаптациялашуви, жамиятда муносиб ўрин эгаллаши учун уларда интеллектуал ҳамда коммуникатив тафаккурни тарбиялаш зарурдир. Бунинг учун мақомларга мурожаат этиш орқали ёшларда юксак инсоний сифат ва фазилатларни шакллантириш маънавий тарбиянинг истиқболли йўналишлардан бири ҳисобланади.

Тинглаб идрок этиш, мағзини чақиш учун фалсафий тафаккур ва мушоҳадани, маълум даражада ҳаётий тажрибани талаб этадиган мақомлар мусиқаси ўзининг мафтункорлиги, чуқур мантиқий мазмуни орқали бу борадаги ишларни янада чуқур ва теранроқ ташкил этишни талаб қилади.

Мақомлар мусиқасини тўлақонли англаб этиш чуқур интеллектуал ва эмоционал идрок ҳамда тафаккур жараёнлари орқали амалга оширилади. Сизги органлари орқали қабул қилинган ва қайта ишланган ахборот (мусиқий материал) натижасида онгда бадиий образлар шаклланади. Бу образларнинг шаклланиши жараёни мусиқий идрок ёки мусиқий перцепция деб айтилади.

Мусиқий идрок - сезги органларига таъсир этувчи бадиий ҳодиса, мусиқий оҳангларнинг олий асаб фаолиятида бевосита акс этиши жараёнидир. Ташқи оламни онгда акс эттириш нафақат идрок этилаётган воқеа ёки ҳодисага, балки кишининг психологик хусусиятларига, унинг ҳаётий тажрибасига, темпераментига, ушбу сониядаги ҳолатига боғлиқдир.

Мақомлар мусиқасини тинглаб идрок этишда эмоционаллик билан мусиқий тафаккур синтези, яъни, абстрактлик ва конкретлик, мантиқийлик ва интуиция, ижодий тасаввур ва фаоллик талаб этилади.

Ёшларнинг мақом муסיқасини тинглаши уларнинг ўзига таниш бўлган муסיқий – эшитиш тасавурлари билан, билим, кўникма ва малакаларни янги шароитларда, муסיқий фаолиятнинг турли кўринишларида кўллай олиши билан боғлиқдир. Талабаларнинг мақом муסיқаси билан кенг танишуви шу билан кадрлики, улар ўзлари учун муסיқа оламида янги бўлган бадий мантиқий маълумотларга эга бўлишади.

Мақомларни ижро этиш малакаларининг шаклланиши ундаги бадий муסיқий образ мазмунини очишга йўналтирилган вазифаларга қаратилиши мақсадга мувофиқ. Бунда тинглаш ва ижро малакаларини эгаллаш – мақомларни бадий ижро этишга эришиш воситаси бўлиб қолади.

Муסיқа амалиёти кўрсатишича, мумтоз муסיқа асарларининг бадий ғоявий мазмуни ичига кириб бориш тингловчи (талаба)нинг ушбу асарда ниманидир кашф этиши ва бу унинг ички оламида, кечинмаларида акс этиши орқали намоён бўлади. Бу борада мақомлар кенг имкониятларга эгадир.

Ҳозирги кунда бўлажак муסיқа ўқитувчилари ўқув машғулотида турли жанрлардаги муסיқаларни тинглаб, таҳлил қилишади. Уларнинг айрим ҳолларда мумтоз муסיқа намуналарини талаб даражасида билмаслиги, уни тинглашга эҳтиёжи талаб даражасида намоён бўлмаслиги соҳа мутахассисларини хавотирга солади. Зеро, мумтоз муסיқа, мақомлар халқимизнинг, қолаверса инсониятнинг даврлар чиғириғидан ўтган маънавий меросидир. Уни ўрганиш, тушунган ҳолда идрок этиш тафаккурни, хотирани, диққатни фаоллаштиради, ҳиссий билиш – сезги ва идрок эса ёшларнинг руҳий саломатлигини мустаҳкамлайди.

Таъкидлаш зарурки, мумтоз муסיқа, мақомлар нафақат ёшларнинг ақлий қобилиятларига, балки яхлит равишда олий асаб фаолияти, бош миянинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Профессионал муסיқачилар ва болалигидан мумтоз муסיқани севиб тингловчи шинавандалар тадқиқ этилганда, уларда хотира ва тилларни ўрганишга кучли қобилият ривожланиши аниқланган.

Муסיқа компенсаторлик хусусиятига эга. Айниқса, мумтоз муסיқада бу хусусиятлар кучли намоён бўлади. Психологлар фикрига кўра, инсон уни ўраб турган муҳитда ўз эҳтиёжларини қондира олмаса, бунга фантазия орқали эришишга ҳаракат қилади. “Фрейд таъбирича, ижодкорнинг асари томошабин ва тингловчиларни енгил наркоз ҳолатига туширади, натижада кундалик ҳаётий муаммоларни маълум вақт орқага суради ҳамда орзу-умид учун куч пайдо қилади. Бадий асардан маънавий озик олган, руҳланган томошабинлар эса ижодкорни ўз меҳри, ҳурмати билан тақдирлайдилар” [1, 83-84].

Ўзининг компенсаторлик хусусиятлари натижасида *Holliwood* (Голливуд, АҚШ) ва *Bolliwood* (Болливуд, Ҳиндистон) фильмлари шон-шуҳратга сазовор бўлди. Санъатнинг компенсаторлик хусусияти натижасида уни нозик идрок этувчи инсон ўтган замонлардаги буюк тарихий воқеалар иштирокчисига айланиши, композиторлар муסיқий оҳангларда, рассомлар ўз асарларида, буюк ёзувчилар ўз романларида акс эттирган воқеа - ҳодисалар билан боғлиқ кечинмаларни ўзида акс эттириши, мазкур воқеликлар иштирокчисига айланиши мумкин. Шунга биноан, мақомлар муסיқасини тинглаш жараёнида шахсдаги ортиқча руҳий таранглик (стресс ҳолати), салбий энергия тарқалиши ва киши руҳан енгил тортиши ҳамда кўтаринки кайфиятга эга бўлиши мумкин.

Мақомларни тинглаб, биз уларнинг куйини, ритмини, тембрини, оҳанг йўналишини алоҳида тарзда идрок этмаймиз, балки, мусиқий образда мусиқий ифоданинг алоҳида воситаларини умумлаштирамиз. Мақомлар мусиқасини тинглаб, уларни маълум категорияларга ажратамиз ва агар маълум тингловчилик таржибасига эга бўлсак, дастлабки тактларидан (бўғинларидан) бошлаб унинг Хоразм мақомларига, Шашмақомга ёки Тошкент-Фарғона мақомларига тегишли оҳанглар эканлигини дарҳол айта оламиз.

Жиддий мумтоз мусиқа саналмиш мақомларни тинглаб идрок этиш учун ривожланган мусиқий қобилиятлар-мусиқий эшитиш, хотира, тафаккур ва тасаввур бўлиши зарур. Уларнинг барчаси ягона таълимий мақсадга йўналтирилган мусиқа машғулотларида, хорда куйлаш, ритмика, мусиқа асарларини тинглаш, тингланган асарлардаги айрим мавзуларни куйлаш, бастакорлар ҳаёти ва ижодий мероси ҳамда ижодидаги асосий йўналишларни ўрганиш орқали амалга оширилади.

Мусиқий идрокни ривожлантириш учун яхлит мусиқа асаридан унинг алоҳида элементларини-куйни, оҳанг йўналишини, ижро суръатини, ритмни ва бошқаларни ажратиб ўрганиш, шунингдек, мусиқий оҳанглар орқали борликни акс эттиришнинг асосий ижодий тамойилларини, у ёки бу воситалар орқали намоён бўлган ассоциацияларни кўра олиш талаб этилади.

Мақом мусиқасини англаш унинг эмоционал кучини янада теранроқ ҳис этишга, тингловчи (талаба) маънавий дунёсининг янада кенгайишига, ҳиссиётларининг, фикрлаши ва кечинмаларининг янада бойишига олиб келади.

Мумтоз мусиқани тинглашда эмоционаллик ва онглилик тамойилининг қўлланиши натижасида талаба-ёшларда идрок этилганларни баҳолаш қобилияти, қизиқиш ва мусиқий дид шаклланади. Мусиқа машғулотлари жараёнида улар мақом асарлари билан танишадилар, асарнинг умумий ижро характерини, кайфиятини ҳис қиладилар, мусиқа нутқини унинг турли элементлари орқали яхлитликда таҳлил этадилар.

Мусиқани идрок этиш мусиқий таълим ҳамда тарбиянинг муҳим вазифаси бўлиб барча мусиқий фаолиятлар жараёнида давом этади. Дарсда мусиқани идрок этиш дарсдаги алоҳида фаолият эмас, у “тинглаш” ва “тинглаш-идрок этиш” тарзида намоён бўлади.

Талабалар ўқув машғулотларида ўзлари ижро этганларидан анча мураккаб мақом шўъбалари билан танишадилар. Бироқ, бундай асарларни тинглаш жараёни фақатгина асар билан танишиш даражасида қолиб кетмаслиги лозим, талабаларда мусиқа асарларини тўлақонли идрок этиш кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларда қизиқиш ва мусиқий дидни мунтазам ривожлантириб бориш талаб этилади.

Юксак бадий савиядаги асарлар билан ишлаш ва уларни ўзлаштиришга йўналтирилган фаол мусиқий фаолиятни амалга ошириш талабаларда мусиқий дидни шакллантиришнинг асоси бўлиб ҳисобланади. Мақом мусиқасини тинглашни тўғри ташкил этиш, мусиқий идрокни фаоллаштиришнинг турли усуллари (асарлардан парчаларни таҳлил қилиш, уларни турли чолғуларда ижро этиш, тингланадиган мақом асарлари мавзуларини вокаллаштириш)-талабаларнинг мақом мусиқасига бўлган қизиқишларини оширади, уларнинг мусиқий эҳтиёжларини тўғри шакллантиришга хизмат қилади.

Мусиқий тафаккур яхлит тарзда шахс шаклланганлигининг муҳим кўрсаткичи саналади ва уни маълум мақсадга йўналтирилган ҳолда такомиллаштирилса, маънавий

баркамолликка эришиш ҳамда ижодий қобилиятларни ривожлантириш учун кенг имкониятлар очилади. Ҳозирги кунда муסיқий тафаккурга инсоннинг бадиий фаолиятларини акс эттирувчи продуктив ижодий тафаккур сифатида баҳо берилади. Ўз таъсир имкониятлари жиҳатидан турлича бўлса-да, - “Санъат - китобхон, томошабин, тингловчида, ҳиссиёт ва фикрлар тартибини шакллантиради. Шу боис, уларнинг ҳар бири ўзига хос тарбиявий таъсирга эга бўлиб, ижтимоий онгинг бошқа шакллари уларнинг ўрнини боса олмайди. Бироқ, уларнинг тарбиявий таъсири хусусий характерга эга: ахлоқ - хулқ-атвор меъёрларини шакллантиради, сиёсат-сиёсий қарашларни, фалсафа-дунёқарашни, фан инсондан мутахассис тайёрлайди; санъат эса инсоннинг ақли ва қалбига яхлит таъсир этади. Санъат яхлит шахсни шакллантиради” [2, 456].

Муסיқий тафаккур тушунчаси дастлаб муסיқашунос Б.В.Асафьевнинг “интонацион назария”сида қўлланилганлигини кўриш мумкин. Шундан сўнг муסיқий тафаккурнинг ижтимоий феномен сифатидаги қонуниятлари ҳақида муסיқа социологи А.Н.Сохор фикр билдириб, муסיқий тафаккур муסיқий фаолият жараёнида ривожланишини таъкидлади. Тадқиқотчи М.Г.Арановский эса муסיқий тафаккурни коммуникатив фаолиятнинг кўриниши сифатида баҳолади [3, 103]. Бунда у муסיқа асарини тингловчига йўналтирилган коммуникант, яъни товуш сифатидаги ахборот (маълумот) сифатида таъкидлайди. Муסיқашунос В.В.Медушевскийнинг хулосаларига кўра, муסיқий тафаккур – бу инсоннинг маънавий дунёси шаклланиши, унинг ҳиссиётлари тарбияланишидир.

Таъкидлаш зарурки, “...муסיқий тафаккур кўламини муסיқа асарини идрок этиш шароитлари: унинг жойи (ўқув машғулотида, уйда, ишда, истироҳат боғида, ошхона-кафеда, концерт залида), вақти (иш жараёнида, дам олишда, маданий-ижтимоий тадбирлар ёки бу учун ажратилган алоҳида вақтда), мулоқот муҳити (ёлғиз, дўстлар даврасида, таниш ва нотанишлар даврасида) ҳамда мулоқот шакли (бевосита ёки билвосита) ҳам белгилаши мумкин” [4, 162]. Тингловчи онгида пайдо бўладиган бадиий образлар адекватлик (ўхшашлик, айнанлик) тамойили асосида бирлашиб, ассоциатив боғланишларни ҳосил қилади. Ушбу ассоциатив боғланишларда мумтоз санъат асарининг яхлит мазмуни акс этади.

Мухтасар қилиб айтганда, муסיқий тафаккур – борлиқни бадиий акс эттиришининг ўзига хос кўриниши, яъни борлиқни ягона мақсадга йўналтирилган, билвосита ва умумлаштирилган ҳолда билиш, ижодий яратувчанлик, махсус ўзига хос муסיқий товуш образлари (оҳанглар)ни чуқур англаш, идрок этиш ва узатиш фаолиятидир.

Муסיқий тафаккур ижодий фаолиятда намоён бўлади. Олий муסיқа таълими йўналишида таҳсил олаётган талабаларнинг мақомлар муסיқасини ўрганиш ва тўлақонли идрок этишга эришиши натижасида уларда муסיқий тафаккур ҳамда идрок хусусиятлари тўлақонли шаклланиб, пировард натижада у орқали баркамол шахсни тарбиялаш имкониятлари янада кенгайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Петрушин В.И. Музыкальная психология. - М: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. -384 с.

2. Иванов С.П. Психология художественного действия субъекта. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 640 с.
3. Тарасова К.В. Онтогенез музыкальных способностей / НИИ дошк. воспитания. - М.: Педагогика, 1988. - 176 с.
4. Кадцын Л.М. Музыкальное искусство и творчество слушателя. - М.: Высш. шк., 1990. - 303 с.